

БАЛАГУРА М. В.,

здобувач кафедри права та публічного управління

(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ORCID ID: 0009-0007-1243-7647

УДК 378.147: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.72>

ОЗНАКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Метою наукової статті є визначення основних ознак та характеристик демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави, а також аналіз їхньої ролі у забезпеченні верховенства права, прав і свобод людини. Дослідження спрямоване на розкриття сутності демократичних механізмів, їхніх структурних особливостей та ефективності функціонування в умовах глобалізаційних і технологічних змін. Отримані результати дозволять сформулювати рекомендації щодо вдосконалення демократичних інститутів для зміцнення правової держави та громадянського суспільства. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, метод інституціонального аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний. У представленій статті здійснено комплексний аналіз сутності, структури та ключових ознак демократичних інститутів у контексті правової системи сучасних держав. Розглянуто основні характеристики, що визначають ефективність функціонування демократичних інститутів, зокрема принципи верховенства права, розподілу влади, забезпечення прав і свобод людини, участі громадян у процесах ухвалення рішень. Акцентується увага на сучасних викликах для демократії, таких як глобалізація, цифровізація та політична поляризація, що впливають на трансформацію правових систем. На основі порівняльного аналізу досвіду різних країн визначено особливості адаптації демократичних інститутів до нових умов. Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі ознак та характеристик демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави з урахуванням новітніх глобалізаційних та цифрових викликів. Запропоновано авторську систематизацію ключових ознак демократичних інститутів, що включає їхню гнучкість, адаптивність до суспільних змін та ефективність у забезпеченні прав і свобод людини. Визначено нові підходи до оцінки функціональної ефективності демократичних механізмів у контексті трансформації державного управління та правової політики. Практична значимість наукової статті полягає у можливості застосування отриманих результатів для вдосконалення демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави. Висновки дослідження можуть бути корисними для законотворчих органів, державних установ та громадянського суспільства при розробці реформ, спрямованих на зміцнення демократичних принципів, верховенства права та захисту прав людини. Запропоновані теоретичні напрацювання можуть використовуватися у науково-дослідницькій та освітній діяльності для підвищення рівня правової культури громадян та розвитку ефективних моделей взаємодії між державою і суспільством.

Ключові слова: демократія, правова система, демократичні інститути, верховенство права, участь громадян, політичні реформи.

Balahura M. V. Signs and characteristics of democratic institutions in the legal system of a modern state

The purpose of the scientific article is to determine the main signs and characteristics of democratic institutions in the legal system of a modern state, as well as to analyze their role in ensuring the rule of law, human rights and freedoms. The study is aimed at revealing the essence of democratic mechanisms, their structural features and the effectiveness of functioning in the conditions of globalization and technological changes. The results obtained will allow us to formulate recommendations for improving democratic institutions to strengthen the rule of law and civil society. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative law, institutional analysis method, regulatory and legal, sociological, prognostic. The presented article provides a comprehensive analysis of the essence, structure and key features of democratic institutions in the context of the legal system of modern states. The main characteristics that determine the effectiveness of the functioning of democratic institutions are considered, in particular the principles of the rule of law, the separation of powers, ensuring human rights and freedoms, and citizen participation in decision-making processes. The focus is on modern challenges to democracy, such as globalization, digitalization and political polarization, which affect the transformation of legal systems. Based on a comparative analysis of the experience of different countries, the features of the adaptation of democratic institutions to new conditions are identified. The scientific novelty of the article lies in the comprehensive analysis of the features and characteristics of democratic institutions in the legal system of a modern state, taking into account the latest globalization and digital challenges. The author's systematization of the key features of democratic institutions is proposed, which includes their flexibility, adaptability to social changes and effectiveness in ensuring human rights and freedoms. New approaches to assessing the functional effectiveness of democratic mechanisms in the context of the transformation of public administration and legal policy are identified. The practical significance of the scientific article lies in the possibility of applying the obtained results to improve democratic institutions in the legal system of a modern state. The conclusions of the study can be useful for law-making bodies, state institutions and civil society in developing reforms aimed at strengthening democratic principles, the rule of law and the protection of human rights. The proposed theoretical developments can be used in scientific research and educational activities to increase the level of legal culture of citizens and develop effective models of interaction between the state and society.

Key words: *democracy, legal system, democratic institutions, rule of law, citizen participation, political reforms.*

Постановка проблеми. Демократичні інститути є невід'ємною складовою правової системи сучасної держави, забезпечуючи реалізацію принципів народовладдя, верховенства права та захисту прав і свобод людини. Вони виконують ключову роль у забезпеченні політичної стабільності, прозорості державного управління та ефективності правозастосовної діяльності. Проте, у сучасних умовах глобалізації, цифровізації та суспільно-політичних трансформацій демократичні інститути стикаються з низкою викликів, таких як зниження рівня довіри громадян до державних органів, популізм, маніпуляції суспільною свідомістю та вплив цифрових технологій на політичні процеси.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених демократичним інститутам, залишається недостатньо вивченим питання їхньої адаптації до сучасних

викликів та пошук ефективних механізмів для забезпечення їхньої стабільності та дієвості. Важливо визначити ключові ознаки та характеристики демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави, що дозволить розробити ефективні моделі їхнього функціонування та вдосконалення. У зв'язку з цим актуальним є комплексний аналіз демократичних інститутів, їхньої ролі у забезпеченні сталого розвитку суспільства та механізмів їхньої трансформації відповідно до сучасних викликів.

Аналіз досліджень і публікацій. Щодо питання демократичних інститутів та їх ролі у правовій системі сучасної держави була приділена низка наукових праць, але варто відмітити, що дані дослідження не розкривали повною мірою сучасний сенс, характеристику та ознак демократичних інституцій, які змінюються та підлаштовуються під виклики часу, враховуючи глобалізацію та інтеграційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Верховенство права є одним з основних принципів, що дозволяє забезпечити гармонійні відносини між індивідом і державою. Відповідно до цього, державна влада не може діяти поза межами визначених юридичних норм. Ось чому підкреслено, що права людини є невід'ємними та незалежними від їх визнання в межах конкретного законодавства. Хоча правове закріплення цих прав є важливим кроком, саме визнання їх через закони та конституцію надає їм необхідну легітимність і сили.

Особливу роль у розвитку розуміння верховенства права в сучасній демократичній державі відіграє ідея, висловлена англійським правознавцем Альбертом Дайсі, який стверджував, що «жодна людина не може бути поза законом» [7, с. 375]. Це твердження залишається актуальним і в сучасних умовах, оскільки воно підкреслює принцип рівності всіх перед законом, незалежно від соціального статусу або економічної сили.

Не менш важливою є думка Браяна Таманагі, який зазначає, що передбачуваність дій держави є основним правилом верховенства права [8, с. 68]. Згідно з його концепцією, демократична держава повинна забезпечувати стабільність і послідовність своїх рішень, що є необхідною умовою для справедливості та розвитку демократичної системи. Коли держава діє в рамках правового поля, її політика – як внутрішня, так і зовнішня – залишається прозорою і зрозумілою для громадян.

У своєму дослідженні демократичних процесів, вчені також підкреслюють важливість розуміння демократії як динамічної системи, яка постійно адаптується до змін у суспільстві, а також до зовнішніх викликів, таких як глобалізація та технологічний прогрес. Так, сучасні демократичні держави стикаються з новими проблемами: як забезпечити ефективне та справедливе управління в умовах швидких змін, а також як підтримати довіру громадян до демократичних інститутів, що зіштовхуються з викликами від авторитарних режимів.

Механізм народовладдя в сучасній державі є багатограним і включає дві основні складові: представницьку та безпосередню демократію. Сучасний розвиток демократичних інститутів свідчить про те, що, попри різні форми народовладдя, головним способом участі громадян у політичному житті є представницька демократія. В її рамках народ-суверен здійснює публічну владу через обраних представників у парламенті та місцевих органах влади. Така система дає змогу забезпечити стабільність політичного процесу, адже дає можливість обраним посадовцям детальніше вивчати складні питання, що потребують фахових знань і часу на прийняття рішень [4, с. 307-312].

Пряма демократія, в свою чергу, дозволяє громадянам безпосередньо брати участь у процесах прийняття рішень, таких як референдуми, петиції, плебісцити чи ініціативи для відкликання посадових осіб. Вона також є важливим елементом в демократичному суспільстві, даючи можливість відразу виявляти волю громадян по конкретним питанням. Проте, цей механізм застосовується не так часто і лише у певних випадках, оскільки пряме волевиявлення може бути непридатним для вирішення всіх складних політичних питань.

Щодо правових гарантій та механізмів консенсусу в суспільстві, то демократію можна визначити як таку систему, де політичні рішення приймаються через вияв волі більшості, при цьому важливо забезпечити право меншин. Ідея, що демократія повинна захищати права всіх верств суспільства, включаючи меншини, є однією з основних у сучасних демократичних

країнах. Це вимагає від держави створення механізмів для захисту прав меншин, зокрема, через органи влади, що включають представників різних політичних сил.

Правова система повинна гарантувати, що навіть політичні сили, які перебувають в опозиції, матимуть змогу впливати на політичні процеси і брати участь у прийнятті важливих рішень [10, с. 132].

Важливою складовою демократії є механізм захисту прав людини. Як на національному, так і на міжнародному рівнях, демократична держава повинна забезпечити можливості для захисту прав громадян, використовуючи судові органи, правоохоронні інститути та правозахисні організації. Міжнародні суди, зокрема, Європейський суд з прав людини, також грають важливу роль у захисті прав людини, забезпечуючи стандарти, які повинні дотримуватись всі країни, що є частинами міжнародних правових угод.

Плюралізм в демократії, будь то ідеологічний, політичний чи економічний, є фундаментальною характеристикою західної моделі. Ідеологічний плюралізм дає можливість розвитку різних точок зору та підходів до вирішення соціальних і політичних проблем, що створює здорову атмосферу для свободи слова та вираження думок. Політичний плюралізм, виражений у багатопартійній системі, дозволяє забезпечити реальну конкуренцію на політичній арені, що стимулює розвиток політичних ідей і дає можливість громадянам обирати серед різних альтернатив. Економічний плюралізм, у свою чергу, створює умови для розвитку ринкової економіки, де існують різні форми власності та підприємницької діяльності.

Інститут розподілу влади також є ключовим для демократичного устрою. У сучасній демократичній державі публічна влада розосереджена по вертикалі та горизонталі, що є гарантією від узурпації влади. Розподіл влади між законодавчою, виконавчою та судовою гілками дозволяє кожній з них здійснювати контроль і баланс одне відносно одного. Це сприяє більш ефективному прийняттю рішень і запобігає зловживанню владою [6, с. 87-91].

Також варто наголосити на відкритості та транспарентності публічної влади. Вона є основою для забезпечення довіри до влади, її підзвітності та прозорості в діяльності. Відкритість влади сприяє формуванню ефективних механізмів контролю громадянським суспільством і допомагає знизити корупційні ризики, оскільки публічна інформація про діяльність органів влади доступна для громадян і може бути проаналізована незалежними спостерігачами.

Доступ до публічної інформації є важливим елементом демократичного суспільства, але в демократичних державах він може бути обмежений лише за наявності важливих суспільних інтересів, таких як національна безпека. Проте обмеження має бути пропорційним і не суперечити загальному публічному інтересу, що вимагає збереження доступу до інформації в питаннях прав людини, навіть коли це стосується питань національної безпеки. Це означає, що в питаннях порушення прав людини навіть найжорсткіші заходи безпеки не можуть стати на заваді відкритості та прозорості [2, с. 168-170].

Щодо поєднання сучасної демократії із соціальними механізмами, то така концепція стала основою сучасного розуміння державного устрою, де важливою є не лише забезпечення політичних прав і свобод, але й соціальної справедливості. Демократія, з одного боку, має бути гарантована правовими механізмами, а з іншого повинна включати елементи соціального забезпечення для найбільш вразливих груп населення. Це поєднання сформулоало концепцію «соціальної держави», де ефективне функціонування демократичних інститутів залежить від забезпечення мінімального рівня життя для всіх членів суспільства.

Як зазначають багато дослідників, у теорії соціальної держави головним є принцип соціального добробуту, який полягає у забезпеченні рівності у розподілі ресурсів і можливості для всіх громадян, незалежно від їх економічних можливостей. Наприклад, німецька конституційна теорія стверджує, що соціальна держава не лише надає право державі на перерозподіл благ, а й покладає на неї обов'язок забезпечувати мінімальні умови життя для всіх громадян. Як вказав Федеральний Конституційний Суд ФРН, «людська гідність» є основним принципом і цінністю, на якій базуються всі механізми правової держави [5, с. 223-225].

Крім того, «вільний демократичний конституційний лад» передбачає, що демократичне урядування має гарантувати повагу до прав людини, правосуддя, верховенство права

та принципи поділу влади. Важливе значення має також принцип народного суверенітету, тобто можливість народу самостійно визначати своє майбутнє через вільні вибори та участь у політичному процесі.

У сучасному світі, який зазнає впливу процесів глобалізації, ці принципи демократії стають більш складними. Глобалізація формує нову міжнародну реальність, де національні держави вже не мають такої абсолютної незалежності, як раніше. Як зазначав Ф. Лапорта, глобалізація є тривалим процесом, який руйнує національні кордони і створює нову транснаціональну цивілізацію. Водночас цей процес породжує не лише взаємозалежність, а й підвищену взаємодію між різними культурами, економіками та політичними системами.

Глобалізація не тільки уніфікує соціальні, економічні та політичні процеси, але й стимулює створення нових регіональних та міжнародних механізмів управління, що можуть посилювати як локалізацію, так і інтеграцію в глобальну систему. Це вимагає від держав розробки нових стратегій управління, здатних ефективно використовувати ресурси глобалізованого світу, зберігаючи при цьому національний суверенітет і культуру [10, с. 168].

В умовах глобалізації, демократія також набуває нових аспектів. Вона стає не лише справою національного уряду, але і частиною глобальних норм, закріплених у міжнародних документах, таких як ООН, Європейська конвенція з прав людини та інших правових актах. Як відзначають правознавці, демократичні принципи можуть бути реалізовані на міжнародному рівні через інститути, які забезпечують захист прав людини, такі як Європейський суд з прав людини, чия практика є важливим інструментом для забезпечення прав людини в багатьох європейських країнах.

На нашу думку, в умовах сучасних глобалізаційних викликів важливо не лише підтримувати демократичні інститути на національному рівні, але й активно працювати над зміцненням міжнародних механізмів захисту прав людини і підтримки демократичних цінностей у світі. Тільки таким чином можна зберегти баланс між національними інтересами і глобальними вимогами, забезпечивши сталий розвиток як національних, так і міжнародних систем [4, с. 141].

Демократичні інститути в правовій системі сучасної держави мають низку недоліків. Одним з основних є неефективне здійснення принципу поділу влади через політичний тиск та корупцію, що ослаблює незалежність судової системи та підриває функціонування правової держави. Крім того, інституційна неефективність, бюрократія і затримки в ухваленні рішень можуть впливати на швидкість реагування держави на виклики, що виникають. Нерівний доступ до правосуддя також є серйозною проблемою, оскільки фінансові та соціальні бар'єри обмежують можливості окремих груп населення у захисті своїх прав. Популістські рухи можуть зловживати демократичними інститутами для отримання влади, що веде до їх ослаблення і ризику трансформації демократичного режиму в авторитарний [12, с. 87-91].

Висновки. Зміцнення верховенства права, забезпечення незалежності судової влади та підвищення відповідальності державних органів є основою стабільності демократичного порядку. Інноваційні технології, зокрема цифрові суди та електронне голосування, можуть значно покращити доступ до правосуддя і підвищити ефективність правової системи. Освіта громадян з правових питань та підвищення їх правосвідомості також сприятимуть зміцненню демократичних процесів. Реформа виборчої системи для зменшення впливу фінансових інтересів і забезпечення реальної представницькості різних соціальних груп є важливим кроком до покращення функціонування демократії. Крім того, міжнародні механізми контролю, зокрема через організації як ООН та ЄС, можуть стати важливим інструментом для зміцнення демократичних принципів на глобальному рівні.

Таким чином, демократичні інститути вимагають постійного удосконалення для адаптації до нових викликів, зокрема глобалізаційних процесів, при цьому забезпечення ефективності правової системи та захисту прав людини є ключовими аспектами для забезпечення стабільності демократії в сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Теорія держави і права. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 432 с.
2. Гавриленко О. І. Інституційні засади демократії: порівняльно-правовий аналіз. Харків: Право, 2023. 316 с.
3. Б'юкенен Дж., Таллок Г. Розрахунок згоди: Логічні основи конституційної демократії. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2021. 290 с.
4. Дюверже М. Політичні партії. Львів: Астролябія, 2022. 412 с.
5. Конституційна демократія: теоретичні засади та практичні механізми реалізації. Київ: Наукова думка, 2022. 318 с.
6. Шаповал В. М. Демократія та конституційні основи організації державної влади. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2023. 275 с.
7. Dahl R. Democracy and Its Critics. Yale University Press, 2021. 340 p.
8. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Standards of Democratic Governance. Strasbourg: CoE Publishing, 2023. 425 p.
9. Fukuyama F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. Farrar, Straus and Giroux, 2023. 423 p.
10. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. Yale University Press, 2023. 382 p.
11. Rawls J. Political Liberalism. Columbia University Press, 2022. 261 p.
12. Schumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy. Routledge, 2021. 352 p.

